

ЖАНРОЛОГІЯ**Ю.І.Клим'юк**

Чернівецький університет

**ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВІРШОВИХ ПОМИНАЛЬНИКІВ
ІВАНА ФРАНКА**

Осмислення трагедії життя людини, перебування її душі в загробному світі знайшло відображення в народноцерковних похоронних та поминальних обрядах. У їх основі лежить метафора смерті. Саме з нею пов'язане й виникнення літературних некрологічних жанрів епітафії, прощального слова, поминальника (поменника). Метафора смерті набуває в них значення переважно доброї або злої пам'яті про людину.

Віршові поминальники поширилися в новій українській літературі, стали однією із форм відзначення річниць смерті видатних письменників. Називаючи конкретну людину, автор визначає цим певну форму поетичного висловлювання, що знаходить вираження у їх стильовій структурі. Як пише Ю.Тинянов: "Сила лексичної забарвленості імен дуже велика: ними дається ніби лексична тональність твору" [5,140]. Особливо багато їх складено на честь Тараса Шевченка. До таких належать і поминальники Івана Франка "В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка" (1884), "В двадцять п'яті роковини смерті Тараса Григоровича Шевченка" (1886). Основна проблема, яка розробляється у них – вплив його ідей на прийдешні покоління, їх вага для згуртування національно свідомих сил українського суспільства. Такий підхід відкривав широкі обрії у використанні художніх засобів, пов'язаних з творчістю самого поета, реаліями галицького життя, загальногуманістичним досвідом світової літератури. Поминальники Франка відзначаються також гармонією стильових засобів. Це визначальна ознака художності будь-якого жанру. Р.Гельгардт, розмірковуючи про стиль літературного твору, пише, що його текст "нагадує музичну партитуру. Він включає в себе складну систему збудників, що викликають різноманітні і відмінні у різних людей реакції" [3, 80]. Разом з тим, для них характерним є пряме вираження творчої індивідуальності самого Франка. М.Бернштейн, висловлюючись про його віршові твори, присвячені Шевченкові, в тому числі й поминальники, вказує на особливості їх стильового забарвлення: "...це досить своєрідне поєднання особистої реакції,

емоційно активної, з пафосом громадянського покликання. Звідси – полемічна, публіцистична загостреність віршів” [2, 44].

Поминальник “В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка” написаний у формі розгорнутого звертання. У ньому наявний також умовний діалог з недругами українського народу. Від передачі у вірші їхнього ставлення до Шевченка Франко переходить до заперечення та ствердження думок, пройнятих вірою в силу Кобзарєвого слова. Художні засоби вживаються для розкриття образу Шевченка, ствердження величчя його ідей, розвінчання ворожого ставлення недругів до українського народу. Впадають в око русизми: “народная тропа” (ремінісценція з вірша Пушкіна “Я памятник себе воздвиг нерукотворный...”), йдеться про стежку до могили Шевченка, по якій завжди йтиме народ (в переносному і прямому значенні). Ворогів страхає навіть ця могила, для них кістки поета “неблагодатьожні”, їх треба “препроводить” в Сибір чи на Кавказ”. Щоб заперечити дійову суть поетового слова, вони готові оголосити нереальним саме його існування: “Шевченко – это миф”. Поряд із русизмами – слов’янізм “днесь”, він має дещо глузливий відтінок і вживається на означення дій (указів) царського уряду, спрямованих проти впливу ідей Шевченка на народ.

Діалектизми теж мають функціональне значення. Вони спрямовані на розкриття образу Шевченка: “як ти ї лишив” (“як ти її залишив”, тобто Україну), гріб що “вкрив тя” (“сховав тебе”), “споминку о тобі” (“пам’ять про тебе”), “юрбов” (“юрбою”, що цькує мову, на якій писав поет), “дармі укази і доноси” (“даремні укази і доноси”).

Для тих, хто боїться поетового слова, автор знаходить точні, емоційно насажені епітети: “ненависть дика”, “глупота сліпа”, “гадючого жала”. Для вираження нездоланності ідей, за які бореться Шевченко, автор вживає епітети: “старої слави й сили України”, “серць народних”, “гнів всеможний”, “права вічна і жива”, “святої України”. Агресивність ненависників української мови знаходить вираження в порівнянні: “мову... вони цькують, мов оленя собаки, донощиків і брехунів юрбов”.

З художніх засобів найбагатшою є метафорика вірша, що в основному пов’язана із образом могили поета. Висловлюючи почуття поваги до праху Шевченка, Франко вживає метафори: “Поклін могилі твоїй, що руйнує, ненависть дика й глупота сліпа!” – вислів спрямований проти випадків вандалізму щодо могили Кобзаря; “Поклін тобі ... від України, що ще й нині плаче” – передається сум за вірним сином свого народу; “вкрівля з глини ножів не криє, списів, хоругов, старої слави й сили України, котра от-от воскресне, встане знов” [6, 373] – вислів-аналогія до євангельської історії воскресіння Ісуса Христа, у ньому закладені думки про відродження державності народу; “хрест підгнилий, знак многолітніх наших кривд і мук” – передає ідею підневільного життя народу; “І раді б навіть споминку о тобі, із серць народних вирвати

дотла”, “слова ж твої, потіху в нашій горі, спалить, з серць вирвать, з пам’яті, з умів”, “вимазать ім’я твоє з історії” – тобто зробити все, щоб в народній пам’яті не залишалось і спогаду про самого Шевченка та його вільнолюбиву поезію; “Що в слухний час повернеш в Україну”, “збудиш громом своїх слів”, “То Україні спадуть пута з рук” – страх ворогів народу, що він повернеться в Україну і вона стане вільною. Ідею про неспроможність здолати силу народу Франко передає за допомогою алегоричних образів “дуба степового”, під яким розуміється Шевченко, від нього розрісся “могучий ліс”, тобто його думи знайшли багато прихильників, і ніщо не зможе їх зупинити (“не найдеш вже грому, вихру того, щоби його розвіяв і розніс”, “укази і доноси... не вб’ють твої слова!”, “повстане правда”, “Небавом проясниться світ над нами!”). У творі висловлюється не лише любов до Шевченка, але й віра в неминучу волю свого народу.

Вірш Франка “В двадцять п’яті роковини...” – розгорнуте звертання. Написаний октавами, він піднімає важливі питання вшанування пам’яті Шевченка та піднесення національної свідомості українського народу. Автор звертається до широкого діапазону мовно-художніх засобів.

Епітети виражають в основному актуальний політичний зміст: “думу віщую, ширококрилу” – ідеї Шевченка, спрямовані на здобуття народом України волі; “гірка та милостиня вбога” – дуже незначна підтримка іншими народами українського народу; “працею невільною” – праця не на себе, а заради процвітання інших народів та чужої держави; “вбогих сіл” – сіл, у яких люди через відповідну політику уряду живуть бідно; “кривавими сльозами” – передає важкі страждання народу; “підкарпатські діти” – західноукраїнці; “люті хмари” – український народ чекають нові життєві випробування; “убогий кут” – територія, яка терпить постійні нещастя; “люті вороги” – недруги, що намагаються нашкодити українському народові; “лютю рану” – важкі переживання тих, хто розуміє стан, у якому перебуває український народ і хоче, щоб ситуація змінилася на краще. Ідеологізовані епітети пов’язані з поступовськими переконаннями Франка.

Порівняння мають ускладнену художню структуру, співвідношення предмета та предиката у них зводиться до інакомовності пов’язаної із громадянським змістом твору. Ставлячи питання про зміни, що відбулися за “чверть сотні літ” після смерті Шевченка, Франко наголошує на несприятливих політичних обставинах життя українського народу: “Мов круки ті, що тягнуть трупи жерти, так сотні бід тяглись за нами вслід”. Підкреслюючи вагомість політичних переконань Шевченка для майбутнього України, Франко пише: “Лиш думу віщую, ширококрилу твою, як скарб найкращий, понесла...”. Невмирущість ідей Шевченка поет виражає у порівнянні: “Немов живая

іскра на дні гробу, так дума щира блискає в той час". Політична індиферентність викривається Франком у співвідношенні з Шевченковою активністю: "А люд, немов обдерта сиротина, поки що буде, в сумерку дріма і снить про слухний час!". Порівняння відіграють важливу роль в актуалізації засад Шевченкової поезії.

Метафори вірша – складні утворення, що відбивають погляди Франка на політичні умови й шляхи подальшого розвитку українського народу. Частина з них є ремінісценціями з Біблії та творів Шевченка, які проектується на тогочасне життя. Здобутки духовної спадщини Шевченка порівнюються у вірші з "огненным стовпом в пустині", образом запозиченим з Біблії, книги "Вихід". Саме в образі "огня й хмари" з'явився Господь "синам Ізраїлевим", щоб захистити їх від переслідування єгиптянами, коли вони тікали разом з Мойсеєм з неволі. Образи вогню та хмари символізують захист Господом іудеїв у найкритичніший момент їхньої втечі, коли вони переходили через Червоне море й вороги їхні мали загинути в його хвилях [1,94]. Образ "вогненного стовпа", що вів євреїв з єгипетської неволі, зустрічається і в поемі "Похорон" (1897). Франко в поминальнику "В двадцять п'ять роковини..." використовує цей образ, хоче сказати про рятівну роль його духовної спадщини для українського народу.

Відома біблійна притча про сівача знаходить у вірші вже усталене в українській поезії тлумачення: занедбана нива (переліг) характеризує нерозвиненість політичних відносин, містить у собі заклик до праці задля зміни ситуації на краще. Поет пише:

*Що в нас же й власна нива єсть розлога,
Що й інших би могла кормить при нас, –
Ми ж не приклали рук до перелога, –
Не хліб на нім пишаєсь, а хабаз!.. [6, 398].*

Асоціативний зв'язок із євангельською притчею про сівача простежується в метафоричних утвореннях "наша нива вкрита бур'янами" – тобто в політичному житті українського народу є багато такого, що заважає йому розвиватися поступально: "Де б твому слову вільно гомоніти, де б твої думи вільно розрослись?". В Україні майже всюди відсутні умови для поширення ідей великого поета. Творчість Шевченка, його політична боротьба вказали шлях, але не всі залишилися відданими його ідеям:

*А з щирих другів, що в однім упузі
З тобою враз орали переліг,
Один – робітник добрий – впає при плузі,
Великий труд велику силу зміг;
А другий – ох! – зневірився в союзі,
По рідній ниві сіє терня й гліг! [6, 398].*

З допомогою алегоричних образів притчі про сівача автор розкриває підступність ворогів українського народу, при цьому звертає увагу на вишуканість методів послаблення його політичної волі:

А люті вороги підкрадуться скрито,

Щоб замішати нам кукіль між яре жито [6, 399].

Стейкі образні поняття євангельської притчі про сівача стали основою осмислення нових тенденцій українського суспільства.

Розуміння християнського вчення як хліба духовного маємо в Новому заповіті. Сам Ісус Христос стверджує, що він є таким хлібом для людей: "Я – хліб життя" [1, 1317]. Франко метафорою "І хто голодним дасть поживний хліб?" передає думку, що таким хлібом для українського народу є духовна спадщина Шевченка.

Франко не уникнув запозичень з Шевченка. Скажімо, метафора "І хто розбудить нашу "правду п'яну"?" є ремінісценцією з поеми "Кавказ" ("Кати знуцаються над нами, а правда наша п'яна спить"). У контексті вірша вона спрямована на стимуляцію політичної активності народу.

Образ України набуває персоніфікованого значення. Використовуючи гіперболу, Франко передає великий жаль за тим, що Шевченко помер: "Потоки сліз, що на твою могилу вся Україна в жалю пролила", а також показує його вагу в історичній долі народу: "Україна... тебе втерявши, у старці пішла".

У метафорах засуджуються сили, які вдавалися до різних методів нищення українського народу: "Щоб нашу честь, язик, ім'я затерти, насилля й лож сідали на совіт...", "Руйнівники наш дім розрубували в штуки, а наші блуди їм топір давали в руки". Духовна спадщина Шевченка зміцнює позиції, хоч і зневаженого, українського народу поміж іншими народами: ними виділяється "милостиня... затроєна й докором ще не раз". Політичний терор стримує тих, хто прагне покращити життя свого народу: "Я бачив їх. Безсиллям власним скуті, вони тремтять, ждучи ворожих стріл, над працею невільною зігнуті...". Багатьом із них доводиться витратити свої сили, здоров'я і навіть класти життя заради добра інших народів: "Що жертв і крові й сліз упало, сили й волі під прапором чужим і на чужому полі!". Усвідомлення Франком розпорошеності національно-демократичних сил та трагедії життя їх представників виражається у метафорах: "слабі, розбиті на атомів дрібі!", "І кождий в серці люту носить рану", "Склада надії нерозцвілі в гріб". Майбутнє українського народу пов'язується з молоддю, яка не мириться з обставинами життя, а намагається вирватися з блокади, знайти нові шляхи до здійснення справедливих намірів: "...прорвавши заповідні стіни, нові дороги віднайти береться...". Отож метафори стали засобами вираження політичної боротьби в суспільному житті Галичини під владою Австро-Угорщини.

Довірливість оповіді у вірші створюють звертання до Шевченка: “Кобзарю наш”, “О батьку!”, “Слабі ми, батьку!”, “Тарасе, батьку”. Неспокій за майбутню долю народу, що має передаватися читачеві, підняти його політичну активність, виражається у риторичних питаннях:

*... Де ж в Україні ще глядіти
Кутка такого, вдалечінь чи вблизь,
Де б твою слову вільно гомоніти,
Де б твої думи вільно розрослись?* [6, 399], –

або риторичних питань та стверджень: “Де ж ті, що раді люд той підвигнути і повести до вільних, добрих діл? Я бачив їх” [6, 398]. З цією ж метою Франко вводить пряму мову:

*Та з серця оклик рветься: “Мало нас!
Куди то рвуться нам? І хто піде за нами?”* [6, 399].

Діалог будується за принципом запитання-відповіді, спрямований на осмислення простою людиною свого місця в історичному процесі: “А хто ви! Ви руські?” – “Ні, ми люде!” [6, 398].

Смислова інверсія “По Кавказ від Сяну” підкреслює величину території проживання українського народу, мала б пробудити в душі кожного гордість, дати розуміння його величі.

Автор звертається й до антитетичної форми побудови фраз, що характеризуються двочастинною конструкцією і складним способом протиставлення, як-от:

*Та бідні ми числом і розуму малою, –
А нині б не дітей, мужів тут треба багато!..* [6, 399].

У першому рядку маємо звичайне твердження, що відбиває оцінку тодішнього рівня політичної організації українського суспільства. Другий рядок будується на контекстуальних антонімах “дітей-мужів”. Містке слово “діти”, що уособлює в собі низку понять: організаційну слабкість, недалекоглядність, нездатність до опору, небачення перспективи і характеризує низький політичний рівень української громади. Його негативне значення підсилюється попереднім рядком. Це створює умови для ефектного логічного протиставлення. Антитеза, що виникає, розкриває погляд автора на політичний стан української громади та містить у собі звертання до кожного її члена з настановою до чого треба прагнути. На запереченні побудована також фраза:

*Хоч вільно спів твій гомонить між нами,
Та не ростуть твої всі думи тут* [6, 399].

Це твердження виникає як альтернативне щодо заборон української мови та цензурних перешкод на шляху до читача творам Шевченка в Російській імперії. На західноукраїнських землях інша проблема: антитеза твориться внаслідок контекстуального протиставлення – вільного поширення поезії Шевченка і несприйняття його дум всіма.

Антитезовий характер має й останній віршований рядок: “Чи скоро

буде світ по тій страшенній ночі?" Традиційне протиставлення світла й ночі спрямоване на неодмінність ствердження кращих сподівань українського народу. Вірш належить до політичної лірики Франка. Через його художньо-стильові засоби виражаються погляди письменника на актуальні питання суспільного життя Галичини, показується ролія поетичної спадщини Шевченка у вирішенні завдань національно-визвольної боротьби українського народу.

Пов'язані з культом мертвих, поминальники Франка, хоч і мають конкретного адресата, спрямовані до читача. У них виведений образ Шевченка, що став ідеалом борця за права свого народу, вдячна пам'ять про якого має назавжди залишитися. Вірші написані високим стилем і криють у собі дидактичну заданість. М.Коцюбинська в "Етюдах про поетику Шевченка" пише: "одухотвореність ідеєю як критерій прекрасного, "ідеологізація" всієї системи оцінок зумовлює колосальну змістовність кожної клітини художнього твору" [4, 65]. Саме такими виразними "змістовими клітинами" виступають стильові засоби Франка в присвячених Шевченкові поминальниках. Ці твори продовжують традиції популярного в українській літературі жанру. Однак, у них відобразилися тенденції, зумовлені новими обставинами життя народу. Їх вражаюча спрямованість у майбутнє засвідчила, як зрештою і вся громадянська лірика Франка, формування під впливом ідей Шевченка більш досконалих естетичних норм, що мали підняти літературу, як і весь український народ, на новий щабель загальнолюдської культури.

- 1 Біблія, або Книга Святого письма Старого і Нового заповіту. – М.: Вид-во Московського патріархату, 1988.
- 2 Бернштейн М.Д. Франко і Шевченко: Спостереження над шевченкознавчою спадщиною І.Я.Франка. – К., 1984.
- 3 Гельгардт Р.Р. О стиле литературного произведения (объект и метод) // Вопросы стилистики. Сборник статей к 70-летию со дня рождения профессора К.И.Былинского. – М., 1966.
- 4 Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка: Літературно-критичний нарис. – К., 1990.
- 5 Тьнянов Ю. Проблема стихотворного языка: Статті. – М., 1965.
- 6 Франко І. Збір.тв.: У 50-ти т. – т.2. – К., 1976.

Стаття надійшла до редколегії 19.05.1999.

Summary

In the Ukrainian literature of the 20-th century memorial verses became a means to commemorate prominent writers. The poems "On the 23 Anniversary of Taras Shevchenko's Death", and "On the 25 Anniversary of Taras Shevchenko's Death" by Ivan Franko belong to such literature. The article analyses literary and stylistic peculiarities of such texts. The analysis of any means confirms the goal of the texts to emphasise the importance of Taras Shevchenko's literary heritage for the saving of ethnic authenticity of the people, struggle for its own place in world history.